

АКТУАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО АНТРОПОНІМІЧНОГО КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ В ЕНІГМАТИЧНОМУ ТЕКСТІ

Стаття присвячена розгляду особливостей функціонування системи прецедентних імен в україномовних текстах кросвордів (енігматичні тексти) крізь призму когнітивної парадигми. Такий підхід дозволяє співвідносити прецедентні імена з одноіменними ономастичними концептами – невід’ємними складовими концептуальної системи будь-якої мови.

Ключові слова: прецедентне ім'я, концептуалізація, кросворд.

Статья посвящена рассмотрению особенностей функционирования системы прецедентных имен в украиноязычных текстах кроссвордов (энигматические тексты) сквозь призму когнитивной парадигмы. Такой подход позволил сопоставить прецедентные имена с одноименными ономастическими концептами – неотъемлемым составляющим концептуальной системы любого языка.

Ключевые слова: прецедентное имя, концептуализация, кроссворд.

The article deals with the patterns of functioning of the system of the precedent names in Ukrainian crossword-puzzles (enigmatic texts) in terms of cognitive paradigm. This has enabled the author to correlate precedent names onomastic concepts which are the essentials of the conceptual system of any language.

Key words: precedent name, conceptualization, crossword-puzzles.

Незмінний поступ у розвитку науки і мови вже не одне десятиліття засвідчує тенденцію до синкретизації таких трьох лінгвістичних підходів як когнітивно-дискурсивного, етно-лінгвокультурологічного та комунікативно-прагматичного, що зумовлено актуалізацією антропо- і етноцентричної парадигми сучасної мовознавчої науки. Це, зокрема, відчутно проявляється у зацікавленні мовознавцями широким спектром проблем, пов'язаних з дослідженням різноманітних аспектів сприйняття, розуміння та інтерпретації семантики, прагматики й асоціативного потенціалу тих мовних одиниць, що визначають специфіку національного світосприйняття, тип мовленнєвої поведінки, сприяють реконструкції етнічної ментальності, тощо.

Особливо перспективним в цьому контексті, про що переконливо засвідчує ряд різноаспектних лінгвістичних пошуків, є категорія власних імен (ВІ), специфічний статус й, водночас, парадоксальність яких визначається своєрідною здатністю останніх бути точкою дотику лінгвістичного й екстралінгвістичного планів [1]. Важливими й актуальними також є дослідження ВІ зважаючи на їх універсальність, що пояснюється роллю цих одиниць як невідемних компонентів нашого повсякденного життя.

На тлі такої загальної тенденції зацікавлення феноменом ВІ, все ще актуальної дискусії про їх природу, структуру, семантику, функціональне навантаження, межу між власними і загальними назвами, тощо, мовознавці все частіше схиляються до думки

про необхідність проєкції на ономастику когнітивістики, теорії дискурсу та інтертекстуальності. Адже, попри всі розбіжності наявних концепцій ВІ (енциклопедичного, референтного значень, “напівантропонімів”, системного підходу до ВІ [2: 8]), дослідники семантичного наповнення цих одиниць визнають необхідність враховувати їх специфічну мовну природу й наявність денотативного, сигніфікативного і прагматичного аспектів значення. Беззаперечним також є факт існування таких ВІ, які, позначаючи одиничні референти (денотати), накопичують віками про них екстралінгвістичну інформацію, стають широко відомими в певній лінгвокультурній спільноті і виконують функцію характеристики. Мова йде про таку якість онімів як здатність до апелятивації (деонімізації), термінологізації чи фразеологізації [3: 156], що дає підстави виділяти особливу одиницю, яка в різних концепціях позначається то як *напівантропонім* (М. Блох, Т. Семенова), *поетонім* (В. Калінкін, В. Кухаренко, Н. Подольська), *літературний / художній онім* (О. Фоянкова), *фіктонім* (А. Суперанська), *апелятив* (Т. Наумова), *алюзивне ВІ* (М. Захарова), *символічне ВІ* (Т. Олійник), чи *прецедентне ім'я* (ІІ) (Ю. Караулов, Б. Гудков, В. Красних, І. Захаренко, О. Нахімова та ін.).

Так, в контексті поетичної ономастики, на відміну від т. зв. “реальної”, лінгвісти, розглядаючи антропонімичні виміри художнього тексту, однотайні – таке специфічне середовище визначає унікальність й значні експресивні можливості літературних онімів, що, виступаючи в ролі назв дійових осіб, “передають не тільки змістовно-фактичну, а й підтекстову інформацію, ... , актуалізують авторську модальність, прагматичну направленість тексту” [4: 8]. Адже вони вже заздалегідь несуть метафоричне, іронічне, символічне, алегоричне, міфологічне, ігрове навантаження, в результаті чого – перетворюються на певні образи, втілюють сукупність закріплених в даному тексті психологічних і моральних характеристик. Саме тому навіть звичайний літературний антропонім виступає як двоїстий феномен, асемантичний і семантичний водночас. Він завжди є узагальненням, а тому наближається до загальних назв [5: 11]. При такому підході більшість дослідників цих багатофункціональних імен надають перевагу терміну *поетонім* – вторинне по відношенню до звичайної онімії ключове слово в художніх текстах, що служить для називання денотатів і має здатність семантизуватися, тобто міняти вихідний план змісту і набувати контекстуально обумовлені відтінки змісту [6: 9].

Перехід ВІ в клас загальних назв є ключовою ознакою процесу *апелятивації*. Спеціальні спостереження засвідчують, що в основі такого метафоричного розвитку семантики власних назв найчастіше лежать індивідуальні ознаки референта – носія даної назви, що є всезагальновідомим в певній національній лінгвоспільноті [7: 33]. Про повну апелятивацію свідчить лексикографічна закріпленість слова, а також його часте відтворення в різних контекстах в якості загальної назви [2: 9].

З іншого боку, метафоричне переосмислення семантики ВІ і, як наслідок, – підвищена експресивність, стійкий конотативний компонент значення дало змогу лінгвістам ономастичного напрямку дослідження, звернувшись до теорії інтертекстуальності, розглядати їх джерелом утворення *алюзії* – “стилістичної фігури референціального характеру, що опирається на екстралінгвістичні пресупозиції мовця і слухача, автора і читача, на історико-культурний компонент їх фонових знань” [8: 9]. Закріплення за алюзивними ВІ референціальної віднесеності дозволяє виділяти якісні характеристики (диференціальні ознаки) референта, на основі чого вибудовується область імпліцитного значення

цих імен. Адже, без сумніву, алюзія є центральним механізмом побудови вертикального контексту, на основі чого вибудовуються імплікація і підтекст [Там само: 6-9].

Таке розуміння алюзивних ВІ є актуальним і в науковому доробку міжкультурної комунікації, де цей клас “промовистих” імен із стійким не денотативним значенням прийнято розглядати в контексті теорії *прецедентності* – міждисциплінарної теорії (активно вивчається в різних областях науки: лінгвістиці, літературознавстві, культурології, філософії, фольклористиці тощо), що розвинулась із категорії інтерсеміотичності / інтертекстуальності / інтердискурсивності, а, з появою когнітивного і лінгвокультурологічного підходів, вийшла на більш високий концептуальний рівень.

Загалом, у власне лінгвістичному розумінні виділяють два підходи до визначення терміну *прецеденти*: у широкому розумінні (пор. етимол.: лат. *precedens, precedentis – той, що передує*) – це будь-які стандартні, не змінні за формою і пов’язані зі стереотипним змістом вербальні одиниці, у вузькому – вербальні прецедентні феномени (ПФ) [9: 37]. Прецеденти розглядаються як такі, що зберігаються в свідомості у вигляді фрейм-структур та співвідносяться із знаками, що за своєю структурою відповідають згорнутому тексту як з об’єктивними, так і з суб’єктивними компонентами. Це дає змогу проаналізувати “всю сукупність факторів, які впливають на процес спілкування, а також систему феноменів, що відображають національну специфіку ментально-лінгвального комплексу, з однієї сторони, а з другої – визначають національно-культурну специфіку самої комунікації”, адже ПФ – це “той “магічний кристал”, через який ми дивимося на оточуючий світ і оцінюємо його” [10: 143].

Таким чином, ПФ розуміють як: 1) добре відомі всім представникам національної лінгвокультурної спільноти (мають надособистісний характер); 2) актуальні в когнітивному (пізнавальному та емоційному) плані – за ПФ завжди стоїть деяке спільне і обов’язкове уявлення про них у носіїв тої чи іншої лінгвокультури, або інваріант його сприйняття, який і робить апеляції до ПФ “прозорими”, зрозумілими, конотативно забарвленими; 3) звернення (апеляція) до яких постійно відновлюється в мовленні представників тої чи іншої національної лінгвоспільноти (зберігаються у вигляді штампів свідомості (асоціацій), що формують когнітивну одиницю, організовану за типом фрейм-структури – “пучка” передбачуваних асоціативних зв’язків) [11: 104; 12: 170]. В цьому контексті, ПІ – це власні назви, що вживаються в тексті не стільки для позначення конкретної людини (ситуації, міста, організації, та ін.), скільки в якості свого роду культурного знаку, символу певних якостей, подій [11: 108].

Такі найбільш значимі та актуальні для певної лінгвокультурної спільноти імена стають складовими її національної когнітивної бази (КБ). По мірі їх освоєння формуються національно-детерміновані уявлення чуттєво-експресивного і оцінного характеру (асоціації, канотації), що обумовлюють сприйняття цих імен носіями даної лінгвокультури – інваріанти сприйняття даного імені, наявність яких і є головною ознакою ПІ. Такий підхід дозволяє розглядати ПІ репрезентантами “прецедентних концептів – ментально-вербальних одиниць, що використовуються для уявлення, категоризації, концептуалізації та оцінки дійсності при побудові картини світу і її фрагментів” [7: 5]. При цьому розуміння ПІ зводиться до засвоєння мовною особистістю ключових концептів даної лінгвокультури, що стоять за ними та національної концептосфери загалом.

Дослідження арсеналу таких активно вживаних ПІ дає змогу виявити цікавий матеріал для оцінки певного національного ментально-лінгвального комплексу, життєвого досвіду та прагматичних установок в комунікації загалом. Цим зумовлена поява останнім часом ряду лінгвістичних пошуків, спрямованих на виявлення самого факту використання тих чи інших ПФ, їх частотності та інваріантів сприйняття у різних типах дискурсів. При цьому, акцент здебільшого робиться на текстах ЗМІ чи художньої спадщини певних авторів. Ми ж у свою чергу пропонуємо звернутися до енігматичного тексту, а зокрема – до текстів кросвордів. Це є не випадковим, адже як переконують наші попередні дослідження, тексти кросвордів як національно-специфічні енігматичні тексти, на відміну від тлумачних словників, справді є своєрідною моделлю фонових знань людини про світ, джерелом, в якому сконцентровано представлений досвід, національно-детерміновані особливості світосприйняття і культури народу загалом.

Специфіка тексту кросворду зумовлює вживання ПІ здебільшого у своєму денотативному значенні, позначаючи при цьому власне конкретну постать чи місце, а не в конотативному: *Атос* → *Мушкетер у Дюма*; *Валентин* → *Покровитель усіх закоханих*; *Ірод* → *Цар, який умертвив тисячі немовлят*; *Роксолана* → *Вона підкорила серце турецького султана*.

Це, однак, не суперечить визначенню цих власних назв як прецедентних, зважаючи на той стійкий, закріплений за ними у свідомості носіїв даної мови, набір диференційних ознак й атрибутів. Найскраповіші із них є ядреною складовою відповідної національної КБ і мають найбільший потенціал репрезентаторів ономастичних концептів. Так, наприклад, ономастичний концепт *Баба Яга* в українському енігматичному тексті актуалізується через такі диференційні ознаки та атрибути: *Яга* ← *Казкова баба*; *Яга* ← *Як звати бабу, якою лякають дітей?*; *Димар* ← *Через нього вилітає з хати Баба-Яга*; *Ступа* ← *Він-транспорт Баби Яги*; *Ступа* ← *“Літак” Баби Яги* та ін.

Фреймовий аналіз таких концептів дозволяє виявити не лише їх функціонування у енігматичному тексті, а й найбільш узуальні семантичні ознаки для даної лінгвокультурної спільноти, їх прагматичні характеристики та суміжні концепти, що актуалізуються за принципом асоціативних ланцюжків: *Перша жінка* → *Єва*; ... *і Єва* → *Адам*; *Процес поїдання яблука Адамом та Євою* → *Гріх*; *Гріховний фрукт Єви* → *Яблуко*; *Адам та Єва його не носили* → *Одяг*, тощо.

При цьому ПІ виступають своєрідними “одиницями збереження” колективних уявлень, ціннісних орієнтацій даної лінгвоспільноти: *Відомий український поет і композитор, один з основоположників естрадної музики (“Червона рута”, “Водограй”)* → *Івасюк*; *Закінчіть футуристичне речення. Над Кремлем уже сто років майоріють синьо-жовті ...* → *Стяги*; ... *Лорак (нар. 1978), українська попсова співачка. Їх, потурилася ...* → *Ані*; тощо.

ПІ, будучи вербалізацією одноіменного концепту при умові наявності стійкого оцінно-асоціативного компонента значення часто є орієнтиром, моделлю соціальної поведінки – прототипом. Тут має місце технологія мінімізації, за допомогою якої в масовій свідомості актуалізується ознака, що сприяє миттєвій співвіднесеності імені з даною властивістю. Так, в українських текстах кросвордів, прототипом героя-коханця, спокусником послідовно виступає *Казанова*, рідше – *Донжуан*; сварливості – незмінні героїні І. Нечуя-Левицького – *баба Параска* і *баба Палажка*; доброти і слухняності – *Попелюшка*,

тощо: *Великий коханець* → *Казанова*; *Ловелас* → *Донжуан*; *Постійне заняття баби Параски та баби Палажки* → *Сварка*; *Казковий персонаж доброї, слухняної нерідної дочки* → *Попелюшка*. Такі ПІ, як правило, є однополюсними – де актуалізується одна провідна диференційна ознака.

Важливим в контексті спостереження над особливостями функціонування ПІ в тому чи ін. типі дискурсу є з'ясування їх ментальних сфер-джерел походження. Співвідношення таких сфер культурних знань наглядно засвідчить про їх роль та актуальність в межах даної національної КБ та соціокультурної компетенції загалом, а також вкаже на їх пріоритети в процесах категоризації та концептуалізації дійсності свідомістю носіїв української мови. Завдяки цьому підходу, кожна така ментальна сфера розглядається в якості фону, в якому розкриваються своєрідні **прецедентні поля**, в складі яких виділяється ціла підсистема концептів, фреймів, ланцюжків та ін. ментальних одиниць. Отож, в ході обробки результатів дослідження, ми виявили домінування *художньої літератури* як джерела прецедентності в українських статтях кросвордів (поступаючись масовій культурі (кіно, музика), релігії, чи спорту), що може бути ще одним аргументом на користь визнання літературоцентричності української нації. Так, наприклад, в українському антропонімічному просторі, вербалізованому в текстах кросвордів, помітно виділяються ПІ *Т. Шевченко*, *І. Франко*, *М. Гоголь*, *Г. Сковорода*, актуалізуючи семантичний об'єм (асоціативно-семантичне поле) імені, пов'язаний здебільшого із їх життєвим та творчим шляхом:

Т. Шевченко: *Ім'я Великого Кобзаря* → *Тарас*; *Як звати Шевченка? Не футболіста* → *Тарас*; *Місто вічного спокою Тараса Шевченка, який так багато писав про жіночу долю* → *Канів*; *Місто, де багато років жив і помер Тарас Шевченко* → *Петербург*; *Поема Шевченка* → *Сон / Кавказ / Варнак / Єретик*; *Високе з широкою або пірамідальною кроною дерево, опісане в творах Тараса Шевченка* → *Тополя*; *Одноіменні картина та поема Т. Г. Шевченка* → *Гамалія*; *Т. Шевченко "... Стодоля"* → *Назар*; *"... іде, подивиться, та й голову схилить"* (*Т.Шевченко "Тополя"*) → *Чумак*; та ін.

Г. Сковорода: *Григорій ... (1722–1794), геніальний наш філософ, письменник, просвітитель* → *Сковорода*; *Славен муж із гривневої "п'ятисотки"* → *Сковорода*; *Український філософ XVIII ст., який написав таку автоепітафію: "Світ ловив мене, та не втїймав"* → *Сковорода*; *Сумка, з якою подорожував по світі Григорій Сковорода* → *Торба*.

Як справедливо зауважує В. Красних, часто власне ім'я стає прецедентним будучи тісно пов'язаним з іншими ПФ – висловлюваннями, текстами чи ситуаціями [12]: *Несе ... воду, коромисло гнеться* → *Галя*; *Куди приводив Костя шаланди, повні кефалі?* → *Одеса*; *Штірліц з кінофільму "Сімнадцять миттєвостей весни" був у цьому спец* → *Розвідка*; *Червона квітка Івасюка* → *Рута*; *"... був парубок моторний"* → *Еней*; *Ріка, яку перейшов Цезар* → *Рубікон*, тощо.

Аналізуючи ПФ за національними критеріями джерел походження і ступенем прецедентності розрізняють: автопрецедентні, соціумно-прецедентні, національно-прецедентні, та універсально-прецедентні феномени. Цікаво, що якщо говорити про частку універсальних чи іноземних (здебільшого – російські, англійські та французькі) ПІ українського антропонімічного простору, вербалізованого в енігматичному тексті (розуміючи, що абсолютно універсальних феноменів не існує), то це відношення практично рівноцінне

(укр. ПІ – 46%, інозем. ПІ – 36%, універс. ПІ – 18%), що свідчить про достатню “відкритість” української національної КБ. До універсально-прецедентних імен відносимо перш за все імена, що виникли на основі загальнолюдських ПТ (багаточисельні ремінісценції до Біблії та міфів); міжнародних “мандрівних сюжетів”, співвіднесеність яких із певним національним джерелом є досить розмитою; а також конкретні ПІ, що стали надбанням людства (типу *Моцарт, В. Шекспір, Г. Поттер, Дракула* та ін.), наприклад: *Ім'я матері Ісуса Христа* → *Марія*; *Перший “пілот”* → *Ікар*; *Граф, який боявся осинового кілка* → *Дракула*.

Таким чином, проведені дослідження засвідчує, що власні назви, виконуючи функцію мовних одиниць-символів (ПІ) можуть виступати як одинично, так і в складі цілого комплексу суміжних ПІ та ін. ПФ, що відносяться до одного чи різних ментальних понятійних сфер-джерел. Така їх “багатшаровість”, багатство інваріантів сприйняття, висока частотність в українських текстах кросвордів (які, без сумніву, є результатом ментальної та мовленнєвої діяльності носіїв даної національної лінгвоспільноти) дозволяє розглядати їх важливими історично-зумовленими концептами-маркерами культурної пам'яті, національного когнітивного простору з великим прагматичним потенціалом, що є ключовим в контексті міжкультурної комунікації.

Для подальших комплексних досліджень таких феноменів важливою є розробка спеціального підходу із врахуванням сучасних методик інтерпретації тексту, когнітивної лінгвістики і лінгвокультурології в контексті нової культурно-антропологічної парадигми філологічних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Суперанская А. В. Теория и методика ономастических исследований / Отв. ред. А. П. Непокупный; АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1986. – 254 с.
2. Наумова Т. М. Аллюзивные антропонимы в британской концептосфере : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04. – „германские языки” / Т. М. Наумова. – Нижний Новгород, 2011. – 24 с. – Режим доступа : <http://www.lunn.ru>
3. Вокальчук Г. М. Авторські лексичні новотвори, мотивовані прецедентними феноменами, у поетичному словнику ХХ століття / Г. М. Вокальчук // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – Т. XVII. – На пошану проф. С. Я. Єрмоленко ; за заг. ред. проф. П. П. Кононенка. – К., 2007. – С. 148 – 160.
4. Чикаткова Ю. А. Развитие когнитивного значения имен собственных, восходящих к немецкому фольклору, в немецкоязычном художественном дискурсе : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04. – „германские языки” / Ю. А. Чикаткова. – Самара, 2010. – 24 с. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com>
5. Горенко О. П. Літературний антропонім: концепт та інтерпретація (на матеріалі творів американських романтиків) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. філол. наук : спец. 10.01.06 – „теорія літератури”, 10.01.04 – „література зарубіжних країн” / О. П. Горенко. – К., 2009. – 36 с.
6. Горбачева О. Г. Ономастическое пространство русских народных и авторских сказок : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 – „Русский язык” / О. Г. Горбачева. – Воронеж, 2008. – 22 с. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com>

7. Нахимова Е. А. Прецедентные имена в массовой коммуникации / Е. А. Нахимова – Екатеринбург, 2007. – 207 с. – Режим доступа : <http://www.philology.ru/linguistics2/nakhimova-07a.htm>

8. Захарова М. А. Семантика и функционирование аллозивных имен собственных (на материале англоязычных художественных и публицистических текстов) : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04. – „германские языки” / М. А. Захарова. – Самара, 2004. – 20 с. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com>

9. Гудков Д. Б. Для чего мы говорим? (К проблеме ритуала и прецедента в коммуникации) / Д. Б. Гудков // Язык, сознание, коммуникация : Сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : “Филология”, 1997. – Вып. 2. – С. 26–40.

10. Красных В. В. Когнитивная база vs культурное пространство в аспекте изучения языковой личности (к вопросу о русской концептосфере) // Язык, сознание, коммуникация : Сб. статей / Ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : “Филология”, 1997. – Вып. 1. – С. 128–144.

11. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 288 с.

12. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? : [монография] / В. В. Красных – М. : Гнозис, 2003. – 369 с.

УДК 811.612.81:81'373.7:39

*Муційчук В.А.
(Київ, Україна)*

В'ЄТНАМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕНТАЛІТЕТ У ФРАЗЕОЛОГІЇ (концепт “патріотизм”)

Стаття присвячена розкриттю лінгвокультурного концепту “патріотизм” у в'єтнамській фразеології. Ціннісна складова концепту розкривається за допомогою концептуально-ономасіологічного моделювання.

Ключові слова: лінгвокультурний концепт, фразеологія, ціннісна характеристика, національний менталітет.

Статья посвящена раскрытию лингвокультурного концепта «патриотизм» во вьетнамской фразеологии. Ценностная характеристика концепта раскрывается с помощью концептуально-ономасиологического моделирования.

Ключевые слова: лингвокультурный концепт, фразеология, ценностная характеристика, национальный менталитет.

The lingual-cultural concept of “patriotism” in the Vietnamese phraseology has been considered in the article. The author applies conceptual-onomasiological modeling to investigate value characteristics of the concept.

Key words: lingual-cultural concept, phraseology, value characteristics, national mentality.

© Муційчук В.А., 2012